

Jan Zwolak

Przemiany struktury agrarnej w indywidualnym rolnictwie

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 41,
149-159

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN ZWOLAK

Przemiany struktury agrarnej w indywidualnym rolnictwie

Agrarian structure changes in individual agriculture

Abstract: Za pomocą metod statystyki opisowej dokonano identyfikacji przemian w strukturze agrarnej gospodarstw w indywidualnym rolnictwie w latach 1990–2004. Badania wykazały przejściową cykliczność w procesie polaryzacji struktury gospodarstw w badanym okresie. Pozwoliły również ustalić zasięg dwubiegunowej polaryzacji struktury gospodarstw (1,01–1,99 ha UR i 50 i więcej ha UR). Wykazały także, że średnie roczne tempo wzrostu gospodarstw 50 i więcej ha UR było najszybsze i wynosiło 7,01% w latach 2001–2004.

WSTĘP, MATERIAŁY I METODY

Introduction, materials and methods

Struktura agrarna wyraża oddziaływanie mechanizmu rynkowego na liczbę gospodarstw i wielkość ich powierzchni UR, przy tym ulega ona permanentnym zmianom. Efektem tych zmian jest wzrost dochodu, wydajności pracy i poziomu życia. Te zasadnicze kwestie pozwalają na osiągnięcie efektów cząstkowych, których rola i funkcje decydują o realiach zawodu rolnika. Spośród tych ostatnich na plan pierwszy wysuwają się możliwości zapewnienia: niezbędnego standardu życia rodzinie, odpowiedniego rozwoju dzieciom, a także rozwoju gospodarstwa na poziomie gwarantującym mu funkcjonowanie w warunkach rynkowych.¹

¹ L. G o r a j, *Próba określenia żywotności ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2006, nr 2, s. 31–48.

Spełnienie tych ostatnich możliwości związane jest z różnymi warunkami rozwoju rolnictwa w przestrzeni makroregionalnej.² Zdolność bowiem indywidualnego rolnictwa do konkutowania na rynku krajowym i unijnym jest związana m.in. ze wzrostem powierzchni UR w gospodarstwach indywidualnych do takiego poziomu, aby w powiązaniu z pozostałymi zasobami miało ono cechy gospodarstwa rozwojowego.³ Nie może więc decydować o tym absolutny stan zasobu powierzchni UR, ale w istotnym stopniu przyspiesza on potrzebę i swobodę alokacji kapitału.⁴

Celem zatem prowadzonych tu rozważań jest identyfikacja procesu przeobrażania struktury gospodarstw indywidualnych według grup obszarowych, ich dynamiki i tempa przemian w warunkach transformacji systemowej w indywidualnym rolnictwie.

Materiał empiryczny stanowiły dane ilościowe GUS w Warszawie za odpowiednie lata. Dotyczyły one indywidualnego rolnictwa, liczby gospodarstw i ich efektów oraz produktywności powierzchni UR.

W badaniu wykorzystano metody statystyki opisowej, dotyczące dynamiki i tempa wzrostu cech charakteryzujących zjawiska ekonomiczne, obrazujące przeobrażenia w strukturze podmiotowej w indywidualnym rolnictwie w okresie lat 1990–2004.

GOSPODARSTWA INDYWIDUALNE WEDŁUG GRUP OBSZAROWYCH, PRODUKCJA
KOŃCOWA NETTO I TOWAROWA NETTO ORAZ PRODUKTYWNOŚĆ UR
W INDYWIDUALNYM ROLNICTWIE

Individual Farms according to area groups, net production, net goods production and arable
lands productivity in individual agriculture

Zmiany w liczbie gospodarstw indywidualnych w grupach obszarowych, powierzchni UR, produkcji końcowej netto i towarowej netto przedstawiają dane w tabeli 1.

Z porównania danych tabeli 1 wynika, że w badanym okresie powierzchnia UR w indywidualnym rolnictwie wzrosła o 89 tys. ha UR, natomiast liczba gospodarstw ogółem zmniejszyła się o 286 tys., zaś przeciętna powierzchnia UR w gospodarstwie zwiększyła się tylko o 1,2 ha. W tym samym okresie uzyskana

² A. Woś [red.], *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997)*, IERiGŻ, Warszawa 1998, s. 1–356.

³ Europejskie rolnictwo bardziej jest związane z miejscowymi ekonomicznymi, demograficznymi i kulturowymi warunkami; C. M e n a r d, P. G. K l e i n, *Organizational Issues In the Agrifood Sektor: Howard a Comparative Approach*, „Amer. J. Agr. Econ.” 2004, 86(3), s. 750–755.

⁴ A. Woś, *Mechanizmy restrukturyzacji rolnictwa*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, IERiGŻ Warszawa 1999, nr 449, s. 5–23.

Tab. 1. Liczba gospodarstw indywidualnych według grup obszarowych, produkcja końcowa netto i towarowa netto oraz produktywność powierzchni UR w indywidualnym rolnictwie w latach 1990–2004 (ceny 1990)

The number of individual farms according to area groups, net production, net goods production and productivity of arable lands area in individual agriculture within 1990–2004 (prices 1990)

Rok	Ogółem UR tys. ha	Rolnictwo indyw. UR tys. ha	Liczba gospodarstw indywidualnych według grup obszarowych (w tys.)						Przeciętna pow. gospodarstwa w ha		1	2	3	4
			ogółem	1,01–1,99	2,0–4,99	5,0–9,99	10,0–14,99	15 i więcej ha	ogólna	UR				
1990	17720	14228	2138	378,4	750,4	637,1	241,6	130,4	7,1	6,3	4393,8	308,81	3530,4	248,13
1991	17674	14211	2138	376,3	754,7	635,0	241,6	130,4	7,1	6,3	4596,2	323,42	3600,6	253,36
1992	17664	14267	2144	381,6	756,8	634,6	242,3	128,6	7,1	6,3	4251,2	297,98	3439,7	241,09
1993	17642	14602	2149	384,7	758,6	636,1	240,7	128,9	7,1	6,2	4554,8	311,93	3507,0	240,17
1994	17648	14977	2030	440,5	665,8	538,0	223,3	158,3	7,6	6,7	4316,8	288,23	3346,6	223,45
1995	17834	15205	2048	428,0	690,2	546,8	219,1	163,8	7,6	6,7	4968,7	326,78	3626,1	238,48
1996	17874	15173	2041	463,3	667,4	520,5	216,3	173,5	7,9	7,0	4895,8	322,66	3806,0	250,84
1997	17857	15293	2008	439,8	690,8	502,0	206,8	168,7	7,8	6,9	4987,6	326,14	3846,0	251,49
1998	17843	15396	1989	449,5	676,3	491,3	202,9	169,1	7,7	6,9	5291,0	343,66	4068,2	264,24
1999	17836	15431	1956	442,1	665,0	483,1	199,5	166,3	7,8	6,9	5062,6	328,08	4106,1	266,09
2000	17812	15456	1881	447,7	613,2	447,7	186,2	186,2	8,0	7,2	4882,2	315,88	3951,0	255,63
2001	17787	15550	1882	429,1	636,1	457,3	182,6	176,9	8,0	7,1	5341,7	343,52	4072,8	261,92
2002	16899	14558	1952	517,3	628,5	427,5	181,5	197,2	8,3	7,4	5268,8	361,92	4693,6	322,41
2003	16169	14012	1850	477,3	610,5	408,9	170,2	183,2	8,2	7,4	5356,9	382,31	4425,5	315,84
2004	16327	14317	1852	483,4	594,5	403,7	177,8	192,6	8,4	7,5	5795,2	404,78	4550,7	317,85

1 – Produkcja końcowa netto w mln zł; 2 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją końcową netto w zł/ha; 3 – Produkcja towarowa netto w mln zł; 4 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją towarową netto w zł/ha.

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS za odpowiednie lata. Obliczenia własne.

Tab. 2. Dynamika gospodarstw indywidualnych według grup obszarowych, produkcji końcowej netto i towarowej netto oraz produktywności UR w indywidualnym rolnictwie w latach 1990–2004 (rok 1990 = 100) w %

The dynamics of individual farms according to area groups, net production, net goods production and productivity of arable lands in individual agriculture within 1990–2004 (1990=100) in %

Rok	Ogółem UR	Rolnictwo indyw. UR	Gospodarstwa indywidualne według grup obszarowych						Przeciętna pow. gospodarstwa		1	2	3	4
			ogółem	1,01–1,99	2,0–4,99	5,0–9,99	10,0–14,99	15 i więcej ha	ogólna	UR				
1990	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1991	99,74	99,88	100,00	99,44	100,57	99,66	100,00	100,00	100,00	100,00	104,61	104,73	101,99	102,11
1992	99,68	100,27	100,28	100,85	100,85	99,61	100,28	98,64	100,00	100,00	96,76	96,49	97,43	97,16
1993	99,56	102,63	100,51	101,65	101,09	99,84	99,35	98,87	100,00	98,41	103,66	101,01	99,34	96,79
1994	99,59	105,26	94,95	116,41	88,73	84,43	92,78	121,41	107,04	106,35	98,25	93,33	94,79	90,05
1995	100,64	106,87	95,79	113,11	91,97	85,83	98,14	125,63	107,04	106,35	113,09	105,82	102,71	96,11
1996	100,87	106,64	95,46	122,43	88,94	81,69	98,73	133,02	111,27	111,11	111,43	104,49	107,81	101,09
1997	100,77	107,49	93,92	116,21	92,05	78,79	95,60	129,33	109,86	109,52	113,52	105,61	108,94	101,35
1998	100,69	108,21	93,03	118,79	90,12	77,11	98,09	129,63	108,45	109,52	120,42	111,29	115,23	106,49
1999	100,65	108,46	91,49	116,81	88,62	75,83	98,34	127,48	109,86	109,52	115,22	106,24	116,31	107,24
2000	100,52	108,63	87,98	118,30	81,71	70,27	93,34	142,79	112,68	114,29	111,12	102,29	111,91	103,02
2001	100,38	109,29	88,03	113,39	84,77	71,78	98,03	135,65	112,68	112,70	121,57	111,24	115,36	105,56
2002	95,37	102,32	91,30	136,69	83,76	67,10	99,44	151,17	116,90	117,46	119,92	117,20	132,95	129,94
2003	91,25	98,48	86,53	126,13	81,35	64,17	93,76	140,43	115,49	117,46	121,92	123,80	125,35	127,29
2004	92,14	100,63	86,62	127,73	79,22	63,37	104,46	147,69	118,31	119,05	131,90	131,08	128,90	128,10

1 – Produkcja końcowa netto w mln zł; 2 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją końcową netto w zł/ha; 3 – Produkcja towarowa netto w mln zł; 4 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją towarową netto w zł/ha.

Źródło: Dane tabeli 1. Obliczenia własne.

wartość produkcji końcowej netto w cenach roku 1990 z powierzchni UR zwiększyła się o 1401,4 mln zł, zaś towarowa netto o 1020,3 mln zł. Wzrosła także produktywność przeciętna UR wyrażona produkcją końcową netto o 95,97 zł/ha UR, a towarową netto o 69,72 zł/ha UR. Wzrost powierzchni UR w indywidualnym rolnictwie nie przyczynił się jednak do wyraźnego wzrostu powierzchni UR w przeciętnym gospodarstwie w okresie badania.⁵ W dużym stopniu ograniczało to możliwości rozwojowe w zmieniających się warunkach transformacji systemowej rolnictwa. Tym samym zwalniało to przemiany w gospodarstwach indywidualnych w grupach obszarowych w okresie badania.⁶ W obrębie grup obszarowych przemianom poddane było 620,3 tys. gospodarstw, co stanowiło 29% względem ogółu gospodarstw w roku 1990. Najgłębsze zmiany wystąpiły w grupie 5–9,99 ha UR i dotyczyły zmniejszenia o 233,4 tys. liczby gospodarstw w badanym okresie, co stanowiło 36,6% tej grupy. Na drugim miejscu była grupa 2–4,99 ha UR, w której zmalała liczba gospodarstw o 155,9 tys., zaś stanowiło to 20,8%. Na trzecim miejscu była grupa 10–14,99 ha UR ze zmniejszeniem o 63,8 tys. liczby gospodarstw, które stanowiły 26,4% stanu z 1990 roku. Tym samym względny udział polaryzacji struktury agrarnej w tych grupach obszarowych gospodarstw był nieco inny aniżeli w wyrazie bezwzględny. Najbardziej wzrosła w wymiarze ilościowym liczba gospodarstw w grupie 1,01–1,99 ha UR, bo o 105 tys., co oznaczało przyrost o 27,7%. Przyczyny wzrostu tych gospodarstw to zamiar ubezpieczenia w KRUS. Na drugim z kolei miejscu była grupa 15 i więcej ha UR, gdzie przyrost wynosił 62,2 tys. gospodarstw, tj. 47,7%. W tej ostatniej grupie w latach 2000–2004 nieznacznie zmniejszyła się liczba gospodarstw 15–19,99 ha UR o 3,6 tys. (12%), zaś stabilne były gospodarstwa w grupie 20–49,99 ha UR. Natomiast wzrosła liczba gospodarstw w grupie 50 i więcej ha UR o 1,4 tys. (29,8%). Prezentowane ostatnio dane bezwzględne i względne wskazują na nieznaczny wzrost w roku 2004 w strukturze agrarnej gospodarstw również w grupie 20–49,99 ha UR w ramach łącznej grupy gospodarstw 15 i więcej ha UR.⁷

⁵ A. Woś, *Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim (w świetle danych rachunkowości rolnej)*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, IERiGŻ, Warszawa 2000, nr 465, s. 5–31.

⁶ Bogata ziemia i dobre warunki przyrodnicze sprzyjają wysokiej produktywności i zyskowności. Alokacja projektów inwestycyjnych w takich warunkach przynosi zwrot kapitału w okresie 3–6 lat [Report with Detailed Development Programme 1995, *Integrated Tropical Agro-industry In Hajnan*, [w:] *Brief Profiles Of Investment Project For China's Agenda 21*.

⁷ W latach 2000–2004 liczba gospodarstw indywidualnych w grupie 15–19,99 ha UR w tys. wynosiła odpowiednio: 29,9, 26,9, 27,4, 26,4, 26,3; zaś 20–49,99 ha UR było w tys. odpowiednio: 31,3, 26,9, 31,2, 29,5, 31,1; natomiast 50 i więcej ha UR w tys. było odpowiednio: 4,7, 3,6, 5,7, 6,2, 6,1. Źródło: Roczniki Statystyczne GUS za odpowiednie lata.

TENDENCJE ZMIAN W STRUKTURZE OBSZAROWEJ INDYWIDUALNEGO ROLNICTWA

Tendencies of changes in area structure of individual agriculture

Bezwzględny wzrost lub spadek liczby gospodarstw i powierzchni UR uwarunkowany był ciągiem zdarzeń w całym okresie badania. Wyrażenie tych zmian względem roku 1990 wskazuje charakter tendencji badanych zjawisk ekonomicznych. Przedstawiają je dane tabeli 2.

Z porównania wskaźników dynamiki o podstawie stałej, zawartych w tabeli 2, wynika, że do roku 1993 badane zjawiska wykazywały względną stabilność. Był to okres trudny, w którym znalazło się rolnictwo w warunkach gospodarki rynkowej, zaś jednostki gospodarcze wyczekiwały na większą wyrazistość otoczenia ekonomicznego. Kolejne lata do roku 2004 cechowała tendencja rosnąca – gospodarstwa indywidualne 15 i więcej ha UR i 1,01–1,99 ha UR. Tym samym sukcesywnie rosła przeciętna powierzchnia gospodarstwa w indywidualnym rolnictwie.⁸ Tendencją rosnącą charakteryzowała się również wartość produkcji końcowej netto oraz towarowej netto, a także wyrażona nimi produktywność powierzchni UR w indywidualnym rolnictwie względem roku 1990. Następowало to w warunkach, kiedy powierzchnia UR indywidualnego rolnictwa wykazywała tendencję rosnącą w latach 1993–2001. W skrajnych jednak latach badania stan powierzchni UR w indywidualnym rolnictwie był zbliżony. Gospodarstwa indywidualne natomiast w pozostałych grupach obszarowych wykazywały tendencje malejącą w latach 1994–2004.

DYNAMIKA I TEMPO PRZEMIAN STRUKTURY PODMIOTOWEJ INDYWIDUALNEGO ROLNICTWA

The dynamics and rate subject structure changes of individual agriculture

Wskaźniki dynamiki o podstawie zmiennej charakteryzują zmiany w nawiązaniu łańcuchowym w badanym okresie. Przedstawiają je dane w tabeli 3.

Z porównania wskaźników dynamiki o podstawie zmiennej w obrębie badanych zjawisk wynika, że jedynie nieliczne z nich i tylko w jednostkowych przypadkach wykazywały większe wartości tych wskaźników. Ujemna dynamika gospodarstw indywidualnych ogółem w dużym stopniu pokrywała się z taką samą dynamiką powierzchni w rolnictwie i ujemną dynamiką wartości produkcji koń-

⁸ W rozwoju rolnictwa współdziałały także działania rynku ziemi, które mogą przenosić ziemię do efektywnych producentów przez przystosowanie mniej kosztownego prawa, co stwarza warunki dla inwestycji i niższych kosztów dostępności kredytu [K. Deininge, *Land Markets In Developing and Transition Economies: Impact of Liberalization and Implications for Future Reform*, „Amer. J. Agr. Econ.” 2003, 85, nr 5, s. 1217–1222].

cowej netto oraz wyrażoną za jej pomocą produktywnością UR w indywidualnym rolnictwie. Potwierdza to dodatni związek powierzchni UR z wartością produkcji końcowej netto w indywidualnym rolnictwie. Porównanie natomiast wskaźników dynamiki o podstawie zmiennej w obrębie poszczególnych grup obszarowych gospodarstw wskazuje na pewne podobieństwo. Mianowicie, w gospodarstwach indywidualnych 5–9,99 ha UR i 10–14,99 ha UR wystąpiła taka sama liczba lat z ujemną dynamiką (11), zaś w grupie 2–4,99 ha UR była niewiele mniejsza (8). Zbliżony poziom ujemnych wskaźników dynamiki w ostatnio wymienionych grupach obszarowych gospodarstw był związany z podobnym poziomem dodatnich wskaźników dynamiki w grupach 1,01–1,99 ha UR oraz 15 i więcej ha UR. Wyjaśnia to stosunkowo niski przyrost przeciętnej powierzchni UR w gospodarstwie w okresie badania. W połowie badanego okresu występowała jedynie dodatnia dynamika bez istotnego wzrostu przeciętnej powierzchni UR w gospodarstwie.

W kontekście omawianych przyczyn przemian struktury agrarnej⁹ w indywidualnym rolnictwie najważniejsze było jednak średnie roczne tempo wzrostu w obrębie gospodarstw grup obszarowych oraz tempo wzrostu produkcji końcowej netto i towarowej netto i wyrażonej nimi produktywności powierzchni UR w indywidualnym rolnictwie. Kwestie te przedstawiają dane tabeli 4.

Z danych tabeli 4 wynika, że średnie roczne tempo wzrostu powierzchni UR w latach 1991–1994 było najszybsze, zaś najsilniejszy jego spadek o ponad 50% miał miejsce w latach 1995–1999, a w latach 2000–2004 wystąpił regres. Znaczy to, że przepływ zasobu ziemi do indywidualnego rolnictwa się już wyczerpał. W latach 1991–1994 najszybsze średnie roczne tempo wzrostu przepływu ziemi do indywidualnego rolnictwa i wzrostu gospodarstw 15 i więcej ha UR nie zahamowało regresu w tempie wzrostu produkcji końcowej netto i towarowej netto oraz wyrażonej nimi produktywności UR. Związane było to z procesem transformacji systemowej w początkowym jej okresie. W latach 1995–1999 tempo wzrostu przepływu ziemi do rolnictwa było silnie zwolnione, bo więcej niż 50%, zaś tempo wzrostu gospodarstw było tylko 1% w grupie 15 i więcej ha UR, ale tempo wzrostu produkcji końcowej netto i towarowej netto było najszybsze (3,24% i 4,18%). Nie przekładało się ono jednak na podobny wzrost tempa produktywności UR, wyrażonej ostatnio wymienionymi kategoriami produkcji w indywidualnym rolnictwie. Może to sugerować zjawisko koncentracji produkcji końcowej netto i towarowej netto w gospodarstwach uznanych za rozwojowe. Jak wynika z danych tabeli 4, wzrost tempa produktywności UR nie był gwałtowny, a mu-

⁹ Na przekształcenia chłopskiego rolnictwa oddziałują trzy główne siły strukturotwórcze: polaryzacja gospodarstw, motywacje rolników, związane z poprawą ogólnej koniunktury oraz nowe technologie [A. Woś, *Drogi restrukturyzacji rolnictwa, Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej przy Radzie Ministrów*, Raport Nr 17, 1996, s. 57–581].

Tab. 3. Dynamika gospodarstw indywidualnych według grup obszarowych, produkcji końcowej netto i towarowej netto oraz produktywności UR w indywidualnym rolnictwie w latach 1990–2004 (rok pop = 100) w %
The dynamics of individual farms according to area groups, net production, net goods production and productivity of arable lands in individual agriculture within 1990–2004 (pop=100) in %

Rok	Ogółem UR	Rolnictwo indyw. UR	Gospodarstwa indywidualne według grup obszarowych						Przeciętna pow. gospodarstwa		1	2	3	3
			ogółem	1,01–1,99	2,0–4,99	5,0–9,99	10,0–14,99	15 i więcej ha	ogólna	UR				
1990	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1991	99,74	99,88	100,00	99,44	100,57	99,66	100,00	100,00	100,00	100,00	104,61	104,73	101,99	102,11
1992	99,94	100,39	100,28	101,42	100,28	99,94	100,28	98,64	100,00	100,00	92,50	92,13	95,53	95,16
1993	99,88	102,35	100,23	100,80	100,23	100,23	99,35	100,23	100,00	98,41	107,14	104,68	101,96	99,62
1994	100,03	102,57	94,46	114,52	87,77	84,57	92,78	122,80	107,04	108,06	94,77	92,40	95,43	93,04
1995	101,05	101,52	100,89	97,17	103,65	101,65	98,14	103,47	100,00	100,00	115,10	113,38	108,35	106,73
1996	100,22	99,79	99,66	108,24	96,70	95,18	98,73	105,89	103,95	104,48	98,53	98,74	104,96	105,18
1997	99,90	100,79	98,38	94,92	103,50	96,45	95,60	97,23	98,73	98,57	101,88	101,08	101,05	100,26
1998	99,92	100,67	99,05	102,22	97,90	97,87	98,09	100,23	98,72	100,00	106,08	105,37	105,78	105,07
1999	99,96	100,23	98,34	98,34	98,34	98,34	98,34	98,34	101,30	100,00	95,68	95,47	100,93	100,70
2000	99,87	100,16	96,17	101,27	92,21	92,66	93,34	112,00	102,56	104,35	96,44	96,28	96,22	96,07
2001	99,86	100,61	100,05	95,85	103,74	102,16	98,03	95,00	100,00	98,61	109,41	108,75	103,08	102,46
2002	95,01	93,62	103,72	120,55	98,81	93,48	99,44	111,44	103,75	104,23	98,64	105,36	115,24	123,10
2003	95,68	96,25	94,77	92,27	97,13	95,64	93,76	92,90	98,80	100,00	101,67	105,63	94,29	97,96
2004	100,98	102,18	100,11	101,27	97,38	98,75	104,46	105,16	102,44	101,35	108,18	105,88	102,83	100,64

1 – Produkcja końcowa netto w mln zł; 2 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją końcową netto w zł/ha; 3 – Produkcja towarowa netto w mln zł; 4 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją towarową netto w zł/ha.

Źródło: Dane tabeli 1. Obliczenia własne.

Tab. 4. Średnie roczne tempo wzrostu gospodarstw według grup obszarowych, powierzchni UR i jej produktywności, produkcji końcowej netto i towarowej netto w przekroju podokresów w indywidualnym rolnictwie w latach 1991–2004 (%)
Average annual growth rate of farms according to area groups, arable lands area and its productivity, net production and net goods production in sub-periods section in individual agriculture within 1991–2004 (%)

Lata	Ogółem UR	Rolnictwo indyw. UR	Gospodarstwa indywidualne według grup obszarowych						Przeciętna pow. gospodarstwa		1	2	3	4
			ogółem	1,01–1,99	2,0–4,99	5,0–9,99	10,0–14,99	15 i więcej ha	ogólna	UR				
1991–1994	-0,10	1,29	-1,29	3,87	-2,95	-4,14	-1,95	4,97	1,72	1,55	-0,44	-1,71	-1,33	-2,59
1995–1999	0,21	0,60	-0,74	0,07	-0,02	-2,13	-2,23	0,98	0,52	0,59	3,24	2,62	4,18	3,55
2000–2004	-1,75	-1,49	-1,09	1,80	-2,22	-3,53	-2,28	2,99	1,49	1,68	2,74	4,29	2,08	3,62

1 – Produkcja końcowa netto w mln zł; 2 – Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją końcową w zł/ha; 3 – Produkcja towarowa netto w mln zł; 4 - Produktywność powierzchni UR wyrażona produkcją towarową w zł/ha.

Źródło: Dane tabeli 3. Obliczenia własne.

siały mu towarzyszyć odpowiednie warunki wzrostu technicznego uzbrojenia ziemi i pracy. Nasilenie przemian w strukturze agrarnej przez wzrost tempa liczby gospodarstw 15 i więcej ha UR o prawie 3% i 1,01–1,99 ha UR o 1,8% (polaryzacja struktury) miało miejsce w latach 2000–2004, mimo jednak nieznacznego zwolnienia ogólnego tempa wzrostu produkcji końcowej netto i silnego zwolnienia tempa wzrostu produkcji towarowej netto (o 50%), zmalało najszybsze tempo wzrostu produktywności UR (końcowej i towarowej). Oznacza to, że produktywność UR wyrażoną produkcją towarową cechował sukcesywny wzrost tempa, wywołany skokowym wzrostem produktywności UR wyrażonej produkcją końcową w latach 1995–2004. Badania grupy 15 i więcej ha UR¹⁰ pokazują, że granice struktury agrarnej gospodarstw były przesunięte do wyższej obszarowo grupy. Potwierdza to oszacowane ujemne średnie roczne tempo wzrostu w latach 2001–2004 w obrębie gospodarstw 15 i więcej ha UR w grupach obszarowych: 15–19,99 ha UR, które wynosiło -3,22%, w grupie 20–49,99 ha UR wynosiło -0,10%, a w grupie 50 i więcej ha UR aż 7,01%. To ostatnie było natomiast najszybsze spośród wszystkich okresów i grup obszarowych gospodarstw w całym okresie badania.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI Conclusions

Przeprowadzone badania upoważniają do podsumowania i wniosków:

1. W strukturze podmiotowej badanych grup obszarowych przemiany miały charakter cyklicznej polaryzacji, której głębokość rosła w dwóch kierunkach wraz ze wzrostem powierzchni UR i liczby gospodarstw. Owa cykliczność polaryzacji struktury gospodarstw dotyczyła grup obszarowych 2–4,99 ha UR, 5–9,99 ha UR i 10–14,99 ha UR, a także 20–49,99 ha UR. Miała ona jednak charakter przejściowy.

2. Rosła liczba gospodarstw w grupach obszarowych 1,01–1,99 ha UR, 15–19,99 ha UR i 50 i więcej ha UR. W pierwszej z grup obszarowych gospodarstw wzrost miał charakter konsumpcyjny i społeczny (KRUS), a nie produkcyjny. Trudno uznać te trzy grupy obszarowe gospodarstw za kierunkowe trendy rozwoju, ponieważ łączny ich udział względem gospodarstw ogółem wynosił około 28% w roku 2004. Natomiast w latach 2001–2004 zanotowano regres w powiększaniu gospodarstw grupy 15–19,99 ha UR (-3,22%) podobny do najwyższej

¹⁰ Wskaźniki dynamiki o zmiennej podstawie w gospodarstwach indywidualnych grupy obszarowej 15–19,99 ha UR w latach 2001–2004 odpowiednio wynosiły: 90,16%, 101,38%, 96,51% i 99,44%, a 20–49,99 ha UR 86,32%, 115,52%, 94,78% i 105,4%, zaś 50 i więcej ha UR 79,03%, 155,6%, 109,79% i 97,13%. Źródło: Roczniki Statystyczne GUS za odpowiednie lata, obliczenia własne.

polaryzacji w grupie 5–9,99 ha UR w latach 2000–2004 (-3,53%). Za rozwojowe, reprezentujące nowe maksimum spośród ekstremum, można uznać jedynie gospodarstwa 50 i więcej ha UR, w których tempo wzrostu w latach 2001–2004 wynosiło 7,01%.

3. Nawet ograniczone przemiany gospodarstw powierzchniowo większych sprzyjały wzrostowi od 1995 roku tempa produkcji końcowej netto, a zwłaszcza towarowej netto w indywidualnym rolnictwie. Nasiloną zaś dwubiegunową polaryzacją struktury gospodarstw ograniczała tempo wzrostu produkcji końcowej netto i towarowej netto, ale sprzyjała wzrostowi tempa nimi wyrażonej produktywności UR w indywidualnym rolnictwie w badanym okresie. Może to sugerować nasilenie zjawiska koncentracji produkcji w indywidualnym rolnictwie.

4. Badane zmiany w strukturze agrarnej nasila polityka restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. Związana jest ona z głęboką ingerencją zmieniającego się otoczenia w rozwój indywidualnego rolnictwa. Wraz z postępującym liberalnym charakterem rynku nasilać się będą procesy wskazanej w badaniach dwubiegunowej struktury agrarnej, a więc jej polaryzacja, przy wzroście gospodarstw większych obszarowo. Procesy te mogą następować również przez aplikację emerytur strukturalnych, środków pomocowych krajowych i UE. Wpływ także mieć będzie jakość instytucji bliskiego otoczenia rolnictwa. Są to istotne kierunki polityki ekonomicznej i społecznej rozwoju indywidualnego rolnictwa.

SUMMARY

An author in elaboration made and identification of changes in farms agrarian structure in individual agriculture within 1990–2004 using descriptive statistics. The survey showed temporary periodicity in farms structure polarization process in surveyed period. Survey allowed also to state the range of farms structure bipolar polarization 1,01–1,99 ha of arable lands and 50 and more ha of arable lands). Moreover survey proved that the medium annual growth rate of farms – 50 ha and more – was the quickest and amounted 7,01% in 2001–2004.